

CRNA GORA
SKUPŠTINA
Odbor za ljudska prava i slobode
Broj: 00-65-4/22-
Podgorica, 22. februar 2022. godine

INFORMACIJA
SA KONFERENCIJE NA KOJOJ JE PREDSTAVLJEN IZVJEŠTAJ
„UTICAJ MJERA ZA SPREČAVANJE ŠIRENJA VIRUSA COVID-19 NA MENTALNO
ZDRAVLJE DJECE U CRNOJ GORI“,
održane u Podgorici 22. februara 2022. godine

Izvještaj “Uticaj mjera za sprečavanje širenja virusa COVID-19 na mentalno zdravlje djece u Crnoj Gori”, koji je sačinila institucija Zaštitnika ljudskih prava i sloboda Crne Gore uz podršku Predstavništva UNICEF-a u Crnoj Gori predstavljen je javnosti 22. februara 2022. godine.

Moderator skupa je bila zamjenica Zaštitnika ljudskih prava i sloboda Crne Gore Snežana Mijušković.

Uvodna izlaganja su imali zaštitnik ljudskih prava i sloboda Crne Gore mr Siniša Bjeković i šef Predstavništva UNICEF-a u Crnoj Gori Huan Santander.

Zaštitnik ljudskih prava i sloboda Crne Gore mr Siniša Bjeković je saopštio da rezultate Izvještaja predstavljaju u vremenu dok pandemija koronavirusa još uvijek uzima svoj danak, a ta činjenica dovoljno govori o neminovnosti različitih vidova uticaja pandemije i pratećih mjera. U samom naslovu publikacije i istraživanja fokus su stavili na dva ključna elementa, a to su epidemija i mentalno zdravlje djece. Smatra da je važno skrenuti pažnju na pojam mentalnog zdravlja, a posebno mentalnog zdravlja djece za koje stručnjaci kažu da ima bitno drugačiji karakter od mentalnog zdravlja odraslih, primarno zbog jedinstvenih razvojnih prekretnica koje djeca doživljavaju. Prema Svjetskoj zdravstvenoj organizaciji mentalno zdravlje predstavlja potpuno stanje fizičkog, mentalnog i socijalnog blagostanja djeteta i ne odnosi se samo na nepostojanje bolesti. Istakao je da su pandemija i mjere koje su donošene zahtijevale prilagođavanje odraslih i djece, bez obzira na njihov uzrast. Dječje mentalno zdravlje karakterišu i sva druga stanja koja su važna za blagostanje djeteta i ona koja direktno ili indirektno utiču ili mijenjaju mentalno zdravlje djeteta. Među njima treba istaći porodični aspekt života djeteta, njegovo neposredno okruženje i širu zajednicu u okviru koje se implementiraju svi aspekti prava djeteta. Bjeković je ukazao da su za mlađu djecu dešavanja kod kuće i u školi čest izvor stresa, kao i da u kući značajan izvor stresa za djecu mogu biti porodična neslaganja, razvod roditelja i promjena doma i okoline. Ukazao je na nejednak efekat koji su mjere imale na razvoj djeteta, a tiču se disproporcija u pristupu resursima koji su u funkciji obrazovanja, komunikacija, (ne)dostupnosti informacija, nejednake distribucije tereta koji mjere nameću i nedostatak servisa podrške u različitim oblastima obuhvaćenim istraživanjem. Djeca mogu da izraze psihološki stres ponašajući se na različite načine, a svako dijete ponaša se drugačije u istoj ili sličnoj situaciji. Djeca koja su najugroženija su djeca bez roditeljskog staranja i djeca sa smetnjama u razvoju koja se suočavaju sa više izazova zbog čega im je potrebno više brige i pažnje. Bjeković je podsjetio i na razlike u ekonomsko-socijalnoj sferi, vremensku neodređenost i pravnu nesigurnost kada je u pitanju pravni okvir za izvršavanje naredbodavnih akata izvršne vlasti, a u svemu tome posebno je naglašen rizik po mentalno zdravlje. Takođe, saopštio je da su mjere povremeno bile korigovane, kao i da su često bile nedorečene i izazivale konfuziju u primjeni. Sama ta činjenica neminovno je uticala na dodatni rizik po mentalno zdravlje koji se ogleda u neizvjesnosti okruženja i prilagođavanju nečemu što se može definisati kao nedostatak u procjeni pristupa i analizi uzroka rizika koji mjere nameću.

Zaštitnik ljudskih prava i sloboda Crne Gore mr Siniša Bjeković je zahvalio UNICEF-u na podršci navodeći da je ovaj Izvještaj dokaz kontinuirane i kvalitetne saradnje u dužem vremenskom periodu.

Šef Predstavništva UNICEF-a u Crnoj Gori Huan Santander je izrazio zadovoljstvo što učestvuje u predstavljanju Izvještaja koji se bavi uticajem mjera za sprečavanje širenja koronavirusa na mentalno zdravlje djece u Crnoj Gori. Istakao je da je pandemija uticala na svako dijete na ovoj planeti, ali ne podjednako. Daleko više su pogođena djeca koja su i prije pandemije bila u nepovoljnom položaju, poput djece sa smetnjama u razvoju i djece bez roditeljskog staranja. To je ujedno i jedan od ključnih nalaza Izvještaja koji državne vlasti moraju uzeti u ozbiljno razmatranje prilikom izrade budućih politika u svim oblastima- finansijske politike, socijalnog staranja, zdravstva, obrazovanja, kulture i sporta. Naveo je da Izvještaj ukazuje na to da je pandemija uticala na mentalno zdravlje djece. Gotovo polovina učenika srednjih škola skoro uvijek ili često je osjećala uznemirenost, nesigurnost ili ljutnju tokom pandemije. Upravo iz tih razloga UNICEF je podržao rad nacionalnih SOS linija za podršku djeci i roditeljima. UNICEF je, takođe, pomogao školama da razvoj socio-emocionalnih vještina integrišu u svakodnevno obrazovanje. Škole roditeljstva i aplikacija Bebbo, namijenjena roditeljima djece do šest godina, neke su od aktivnosti koje UNICEF podržava i kroz koje se promoviše mentalno zdravlje porodica. Šef Predstavništva UNICEF-a u Crnoj Gori je pozvao nacionalne i lokalne vlasti da ove vrste intervencija učine održivim i dostupnim svakom djetetu i porodici u Crnoj Gori. Pored promovisanja pomenutih usluga, UNICEF je spreman da podrži nacionalne institucije da uspostave nove usluge za podršku mentalnom zdravlju i dobrobiti svakog djeteta i porodice u Crnoj Gori. Veći broj sportskih i kulturnih aktivnosti za svako dijete u Crnoj Gori trebalo bi da bude sastavni dio takvih intervencija. Saopštio je da Izvještaj upozorava i na gubitke u pogledu obrazovanja i razvoja koje su djevojčice i dječaci doživjeli u periodu tokom koga su škole bile zatvorene, učenje bilo organizovano na daljinu ili se nastava u otvorenim školama realizovala sa skraćenim časovima. Učenici osnovnih i srednjih škola žale se na lošiji kvalitet obrazovanja tokom pandemije. UNICEF će nastaviti da daje preporuke da škole ostanu otvorene, uz puno poštovanje epidemioloških mjera, kao i da se uzme u obzir mogućnost povratka na nastavu sa punim trajanjem časova. Škole predstavljaju izuzetno važno okruženje za učenje, bezbjednost, mentalno zdravlje i dobrobit djece, zbog čega je veoma važno da se pruži veća podrška nastavnicima i najugroženijoj djeci.

Santander je saopštio da ovaj Izvještaj ukazuje na to da mladi nijesu bili smisleno uključeni u donošenje ili procjenu bilo kakvih mjera u Crnoj Gori tokom pandemije. Kao demokratsko društvo, Crna Gora treba da uključi sve zainteresovane strane u procese donošenja odluka koje utiču na njihove živote, što je jedan od temeljnih principa Konvencije Ujedinjenih nacija o pravima djeteta po kojem svako dijete ima pravo da učestvuje u svim stvarima koje utiču na njegov život. Pozvao je nacionalne i lokalne vlasti da se redovno konsultuju sa djecom i mladima o svim politikama koje su relevantne za njihov život.

Na samom kraju, šef Predstavništva UNICEF-a u Crnoj Gori je čestitao Zaštitniku i njegovom timu na ovom Izvještaju i preporukama i pozvao nacionalne i lokalne institucije, civilni sektor, akademsku zajednicu, privatni sektor i mlade da se pridruže njihovim naporima da podrže mentalno zdravlje i dobrobit svakog djeteta tokom i nakon pandemije.

Osnovne nalaze istraživanja predstavile su savjetnice Zaštitnika ljudskih prava i sloboda Crne Gore Milica Kovačević i Duška Sljivančanin.

Savjetnica Zaštitnika Milica Kovačević je saopštila da su promjene u svakodnevnom funkcionisanju djece izazvane ograničavajućim mjerama u cilju suzbijanja širenja pandemije virusa COVID-19 uticale na njihova osjećanja i mentalno zdravlje. Osjećanja djece koja pohađaju prvi i drugi razred osnovne škole, kao grupe koja je ušla u obrazovni sistem tokom pandemije COVID-19 sagledana su putem upitnika koji su popunjavali njihovi roditelji, uzimajući u obzir da djeca u tom uzrastu nemaju kapaciteta da ga sama popune. Kada je u pitanju demografija roditelja koji su odgovarali na upitnik 90,3% odgovora dale su majke. Skoro polovina roditelja je izjavila da su njihova djeca bila uznemirena, tužna ili ljuta. Svaki treći roditelj je zapazio nervozu, a svaki peti zabrinutost i strahove kod djece da će im roditelji ostati bez posla, da neće imati novca ili da će se razboljeti. 27% djece češće je govorilo o zdravlju, a 89,9% roditelja je saopštilo da nije tražilo stručnu pomoć za sebe ili dijete.

Povećana briga, stres, promjene raspoloženja, razdražljivost, pa i agresija, neizvjesnost zbog budućnosti prepoznata su stanja koja su direktno uzrokovana promjenom realnosti i načina funkcionisanja i mogu biti indikatori ugrožavanja mentalnog zdravlja. Djeca nijesu u dovoljnoj mjeri koristila servise podrške, uglavnom zbog njihove ograničene dostupnosti i neprepoznavanja potrebe za istim. Servisi

podrške usmjereni na zaštitu i unapređenje mentalnog zdravlja djece u Crnoj Gori nijesu bili u dovoljnoj mjeri razvijeni i na adekvatan način uspostavljeni ni prije pandemije, tako da su ograničavajuće mjere dodatno unazadile ionako oskudan i deficitaran resurs.

Medijsko izvještavanje u vezi sa prirodom virusa COVID-19, njegovim širenjem i poslasticama nije bilo prilagođeno djeci. Neprilagođeni sadržaji, te česte objave da upravo djeca mogu prenijeti virus, eksplicitne scene teško bolesnih i umrlih, kao i stalno objavljivanje brojki zaraženih i umrlih dodatno su uznemiravali djecu, uzrokujući paniku, konfuziju i neizvjesnost. Takođe, česte kontradiktorne objave, lažne vijesti i iznošenje „teorija zavjere” dodatno su usložnjavale situaciju.

Djeca nijesu učestvovala u kreiranju mjera, niti su ih nadležni pitali za mišljenje, što je uzrokovalo osjećaj nemoći da uspostave kontrolu nad svojim danom i aktivnostima. Djeca sa smetnjama u razvoju u velikoj mjeri su ostala „nevidljiva” kao posebno rizična kategorija. Činjenica da na samom početku pandemije uopšte nijesu bila prepoznata kao kategorija koja ima drugačije potrebe umnogome je uticala na djecu i njihove porodice. Nepostojanje posebnih protokola za djecu sa smetnjama u razvoju znatno je marginalizovalo ovu kategoriju djece i otežalo im pristup različitim servisima i sadržajima u izmijenjenim okolnostima. Činjenica da prilikom donošenja mjera ova kategorija djece nije bila prepoznata, te da određene mjere nijesu bile prilagođene njihovim posebnim potrebama dovodi do zaključka da su u određenim situacijama djeca sa smetnjama u razvoju bila u drugačijem položaju od djece opšte populacije. Djeca bez roditeljskog staranja su dodatno bila ograničena zbog činjenice da je u pitanju kolektivni smještaj, te su se aktuelne mjere višestruko odrazile na njihovu svakodnevicu i ograničile ih u mnogo većoj mjeri nego djecu opšte populacije. Iako je u pitanju kategorija djece koja je u riziku, nije im bila omogućena dodatna podrška u cilju prilagođavanja novonastalim okolnostima i savladavanja eventualnih kriza prouzrokovanih mjerama koje su bile na snazi. Takođe je evidentno da su i zaposleni u Ustanovi bili pod posebnim stresom i opterećenjem, što onemogućava da adekvatno odgovore novonastalim izazovima.

Savjetnica Zaštitnika Duška Šljivančanin je saopštila da je istraživanje uticaja virusa COVID-19 na mentalno zdravlje djece kao dominantnu temu imalo oblast ostvarivanja prava na obrazovanje iz razloga što obrazovni proces prati odrastanje u svim fazama i neizostavno doprinosi formiranju djeteta. Prema ukupnim rezultatima istraživanja stekao se utisak da su najveću promjenu i/ili uticaj djeca doživjela upravo posredstvom izmijenjenog načina obrazovanja. Prema dobijenim rezultatima, roditelji, a posebno roditelji učenika prvog razreda osnovne škole procjenjuju nastavu uspješnijom nego učenici završnih razreda osnovne i srednje škole. Gotovo svaki peti anketirani srednjoškolac izjavio je da je organizacija nastave bila neuspješna.

Učenje na daljinu je nosilo sa sobom određene izazove. Čak 60,5% roditelja je ocijenilo da im je bila velika ili djelimična poteškoća da zbog svojih obaveza budu prisutni dok učitelj drži časove elektronskim putem. Takođe, više od polovine ispitanih roditelja djece izjavilo je da se donekle ili u potpunosti osjeća preveliko opterećenje i da imaju previše obaveza sa djecom da bi se sve postiglo. Učenici prvog i drugog razreda nijesu mogli sami slati poruke, te pratiti časove na TV-u, pa su roditelji zaista bili uključeni u cjelokupan obrazovni proces, a samim tim i veoma opterećeni. Tri četvrtine roditelja se izjasnilo da nijesu imali problema u komunikaciji sa učiteljima. I anketirani učenici, svaki drugi osnovac/ka i srednjoškolac/ka (58% srednjoškolaca i 48,7% osnovaca) istakao je preveliko opterećenje, posebno izdvajajući preobimno gradivo. Veliki problem im je predstavljalo i to što je gradivo novo i složeno, te ga nastavnik ne može adekvatno objasniti onlajn. Više od trećine srednjoškolaca (36%) izjavilo je da im je bio problem da budu aktivni u toku onlajn nastave.

Obrazovni proces djece sa smetnjama u razvoju tokom pandemije i izmijenjenih okolnosti u velikoj mjeri je bio poremećen. Naime, djeca koja su uključena u redovni obrazovni proces, u zavisnosti od smetnje, tj. posebne obrazovne potrebe, isti pohađaju po prilagođenom odnosno individualnom programu. Sistem onlajn nastave je organizovan u kratkom roku i bilo je veoma teško prilagoditi ga posebnim obrazovnim potrebama pojedinih učenika. Učenicima koji su uključeni u obrazovni proces po posebnom programu slali su se individualni materijali za rad i praćenje nastave, što je u datim okolnostima bio jedini prihvatljiv način obuhvata ove djece, a sva komunikacija i način rada u skladu sa individualnim potrebama dogovaran je sa roditeljima.

Međutim, bilo je i pozitivnih primjera. Djeca sa smetnjama koje prate stanja autističnog spektra prilikom završnih ispitivanja su pokazivala mnogo veće znanje nego u učionici u ranijem periodu. Ovaj napredak se pravda činjenicom da dijete u svojoj kući, u prijatnom i poznatom ambijentu, prilikom ispitivanja ima roditelja u prostoriji, čije mu prisustvo pruža podršku i mir, te je dijete slobodnije da iskaže naučeno na mnogo bolji način. Ove situacije su otvorile mogućnost da se i u budućem periodu usvoji ovaj način ispitivanja, koji je zaista prilagođen potrebi djeteta, a sve u cilju ostvarivanja istinske inkluzije.

Obrazovni sistem je bio prinuđen da odjednom, gotovo bez pripreme, pređe na drugačiju organizaciju rada, što je pored nekih pozitivnih donijelo i niz negativnih posledica. Kao pozitivna se ocjenjuje činjenica da je u veoma kratkom roku, bez ranijih iskustava ovog tipa, organizovan sistem učenja na daljinu kroz snimanje nastavnih jedinica koje su se prenosile putem TV programa, osmišljanje različitih načina komunikacije sa djecom i roditeljima, uspostavljanje onlajn platformi, pripremanje materijala koji se dostavljao učenicima na kućnu adresu. Ministarstvo prosvjete je uložilo velike napore kako bi uspostavilo ovaj sistem nastave, a prosvjetni radnici pokazali su spremnost da ulože dodatne napore da bi održali proces obrazovanja na najboljem mogućem nivou, u skladu sa aktuelnim okolnostima. Ipak, onlajn sistem funkcionisanja obrazovanja do danas nije definisan nijednim aktom, pa samim tim izaziva višestruke nejasnoće za djecu, njihove roditelje i nastavni kadar i to u pogledu organizacije i realizacije obrazovno-vaspitnog rada, kao i načina izvođenja obrazovnog programa.

Zlatni savjetnik Zaštitnika ljudskih prava i sloboda Crne Gore Jovan Joksimović je saopštio da je školovanje u onlajn režimu bilo u najmanju ruku zbunjujuće, kao i da neki segmenti gradiva nijesu bili usklađeni i dovoljno prilagođeni. Mnoga djeca su imala problema da ravnopravno učestvuju u onlajn nastavi iz razloga što, makar na početku, nijesu imala telefon ili kompjuter i internet. Zamislite samo stid djeteta kojem drugovi iz odjeljenja saznaju da u kući nema ni internet ni kompjuter. On je u ime zlatnih savjetnika Ombudsmana, ali i djece Crne Gore čiji glas predstavljaju imao poruku za nadležne: “Ukoliko u budućnosti budete razmišljali da nas opet vratite na kućni režim, u ime djece Crne Gore vas molim da imate u vidu da za nas škola ne predstavlja samo učenje, već mnogo više od toga – druženje, takmičenje, sitne nestašluke, zaljublivanje i odljublivanje. Uči nas životu, a sve to nam je malo komplikovanije da ostvarimo iz dnevne sobe gledajući u ekran”.

Zlatna savjetnica Zaštitnika ljudskih prava i sloboda Crne Gore Daša Ražnatović podsjetila je da su na djecu različito uticali promjena rutine i nemogućnost sprovođenja određenih aktivnosti. Svoj djeci su rigorozne mjere zabrane kretanja veoma teško pale, prosto je to bilo neprirodno. Sa jedne strane, djeca su bila “zatrpana” informacijama o smrti, a sa druge strane nijesu imala kud, jer su u istom prostoru sa roditeljima i rodbinom i svi su samo o tome pričali. Daša je poručila da je interes djece Crne Gore, bila ona mala ili malo veća, sa drugačijim potrebama, sa roditeljima ili bez da rastu zdravo, bezbjedno i radosno, ali i da se drže za ruke na prirodnoj, a ne preporučenoj distanci.

Na samom kraju događaja, zamjenica Zaštitnika ljudskih prava i sloboda Crne Gore Snežana Mijušković je saopštila da je, po usaglašenoj metodologiji Evropske mreže ombudsmana za djecu (ENOC) i UNICEF-a, istraživanje na ovu temu sprovedeno i u Albaniji, Kipru, Slovačkoj, Srbiji, Bugarskoj, Grčkoj, Islandu, Švedskoj, Norveškoj, Gruziji, Kirgistanu, Moldaviji, Tadžikistanu i Uzbekistanu. Predmet analize bili su stavovi i mišljenja djece i roditelja, kao i profesionalaca koji sa njima direktno rade (nastavnici, vaspitači, pedagozi, socijalni radnici, defektolozi, terapeuti.) Po metodologiji Evropske mreže ombudsmana za djecu, čiji je član i Zaštitnik ljudskih prava i sloboda Crne Gore, istraživanje se bavilo u uticajem mjera na ranjive grupe: djecu sa smetnjama u razvoju i djecu bez roditeljskog staranja. Zaključeno je da postoji nedovoljna međusektorska saradnja u prevenciji i podršci djeci i porodicama tokom pandemije. Nadležni organi nijesu uspostavili metodologije procjene uticaja (CRIA) donijetih mjera na ostvarivanje prava djece, sa posebnim osvrtom na ranjive kategorije. Uočena je i neuključenost djece prilikom kreiranja i donošenja ograničavajućih mjera koje se direktno na njih odnose. Ukazala je i na nedovoljnu pravnu uređenost zaštite mentalnog zdravlja djece tokom pandemije kroz nacionalnu regulativu (zakoni, pravilnici, protokoli o postupanju) i potrebu za njihovim usaglašavanjem sa međunarodnim standardima. Zapažen je i nedovoljan broj programa podrške i usluga u zajednici djeci i porodici, usmjerenih na adekvatan rast i razvoj u skladu sa individualnim mogućnostima i potrebama. Takođe, evidentirana je i neadekvatna dostupnost postojećih servisa podrške u okviru obrazovnih, zdravstvenih i socijalnih ustanova. U Izvještaju je ukazano i na

nedovoljnu međusektorsku saradnju u prevenciji i podršci djetetu tokom pandemije u cilju očuvanja mentalnog zdravlja, kao i na neprilagođeno medijsko izvještavanje o situaciji izazvanoj pandemijom.

Zamjenica Zaštitnika je zaključila da su u cilju poboljšanja stanja u ovoj oblasti date konkretne preporuke: Vladi Crne Gore, Savjetu za borbu protiv virusa COVID-19, Savjetu za prava djeteta, nadležnim ministarstvima, institucijama i lokalnim samoupravama.

SEKRETAR ODBORA

Slava Burić

PREDSJEDNIK ODBORA

Jovan Jole Vučurović